

TARIXIY GEOGRAFIYANING VAZIFALARI. TARIXIY GEOGRAFIYANING ASOSIY BO‘LIMLARI

Abdushukurova Iqbol Kuchkarovna
GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

Annotatsiya. *Tarixiy geografiya har qanday o'tmish geografiyasidir, hududiy yoki mavzusal, madaniy yoki fizikal. Shuning uchun bu o'ziga xos fan maydoni emas, balki o'simlik geografiyasi yoki iqtisodiy geografiya kabi boshqa tizimli fanlardan ajralib turmaydi. Tarixiy geografiyaning muhim jihatlaridan biri shundaki, u faqat o'tmish madaniy hududiy geografiyasi bilan cheklanmaydi, ba'zan bu o'zaro bog'liq deb hisoblangan.*

Kalit so‘zlar. *Hududiy o‘zgarishlarni tahlil qilish, tarixiy xaritalarni solishtirish, tarixiy makonlarni aniqlash, tabiiy-geografik sharoitlarni o‘rganish, siyosiy chegaralarning o‘zgarishini kuzatish*

Annotation. *Historical geography is any geography of the past, whether territorial or thematic, cultural or physical. It is therefore not a separate discipline, but is not distinct from other systematic disciplines such as plant geography or economic geography. One important aspect of historical geography is that it is not limited to the cultural territorial geography of the past, which is sometimes considered to be interrelated.*

Keyword. *Analyze territorial changes, compare historical maps, identify historical sites, study natural and geographical conditions, and track changes in political borders.*

Tarixiy geografiya har qanday o'tmish geografiyasidir, hududiy yoki mavzusal, madaniy yoki fizikal. Shuning uchun bu o'ziga xos fan maydoni emas, balki o'simlik geografiyasi yoki iqtisodiy geografiya kabi boshqa tizimli fanlardan ajralib turmaydi. Tarixiy geografiyaning muhim jihatlaridan biri shundaki, u faqat o'tmish madaniy hududiy geografiyasi bilan cheklanmaydi, ba'zan bu o'zaro bog'liq deb hisoblangan.

Boshlanish va tugash tarixiy geolog, paleontolog va paleoklimatolog tomonidan ham o'rganilishi mumkin. Pleystotsen davrigidan oldingi davrlar va shu davrning ko'p qismlari bo'yicha bunday tadqiqotlar mavjud emas yoki faqat shu tizimli fanlardan biriga mansub olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Faqat Pleystotsen davrining oxiriga borib va madaniyatning aniq dalillari paydo bo'lgach, geograflar o'zlariga qiziqish bildirganlar. Amalda, tarixiy geograflar uchun "tong" odatda Pleystotsen davrining oxiridan oldingi davrlarga tegishli bo'lmaydi; ular odamlar madaniyati yo'q bo'lgan davrlarni kamdan-kam o'rganishgan. Biroq, mantiqiy jihatdan, olim sifatida uning ilmiy erkinligi qiziqish va malakaga qarab vaqtni orqaga chekishga olib keladi.

Har qanday olim tomonidan o'tmish va hozirgi davr orasidagi chegara juda subyektivdir. Hozirgi davr geograflari ko'pincha hozirgi sharoitni tahlil qilishda o'tmishdan olingan dalillardan foydalanadilar. Tarixiy geograflar ko'pincha o'zlarining xulosalarining kelajakda qanday ahamiyatga ega bo'lishini taxmin qilishga intiladilar. Tarixiy geografiyada har qanday tadqiqotning hissa qo'shishini baholashda qo'llaniladigan yagona to'g'ri mezon, o'tmish geografiyasini tiklash va vaqt o'tishi bilan geografik o'zgarishlarni talqin qilishga ahamiyat berishdir.

Tarixiy geografiya, nuqtai nazar va metodologiya jihatidan tarixdan farq qiladi. Shu bilan birga, bu vaqt davomida farqlanishga e'tibor beradigan genetik tadqiqotdir, chunki vaqt o'tgan sayin sharoitlarning to'liq tushunilishi mumkin bo'lmaydi. Tarix, umumiy ma'noda, inson jamiyatining turli tomonlari, uning vaqt o'tishi bilan o'zgarishlar xarakteri, va bu o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatgan g'oyalar yoki boshqa sharoitlar, shu jumladan tabiiy sharoitlar bilan bog'liqdir. Geografiyaning asosiy e'tibori, aksincha, er yuzasining yuzasiga, butunlay yoki qisman, va shu yerda joylashgan hududiy bog'liqlik va farqlanishlarga qaratilgan. Bu ikki sohaning asosiy yutuqlaridan kelib chiqqan aniq farq bo'lib, har ikki fan olimlarining o'z sohalaridagi tajribasi va malakasiga asoslangan.

Tarixiy geografiya tarixdan farqli ravishda, vaqt o'tishi bilan farqlanishni o'rganishga qaratilgan. Tarix, odatda, insoniyatning jamiyatdagi o'zgarishlarini va bu o'zgarishlarni boshqaruvchi g'oyalar yoki boshqa omillarni o'rganadi. Geografiya esa yer yuzasidagi joylar, hududiy farqlar va shu hududlarda sodir bo'lgan o'zgarishlarni o'rganadi.

O'tmish geografiyasini o'rganishdagi vaqt chegaralarini aniqlash masalasi tarixiy geografiya bilan shug'ullangan ko'plab olimlarni qiynagan. "Qachon boshlanadi?" va "Yaqin o'tmish geografiyasini hozirgi zamon geografiyasidan qanday ajratish mumkin?" kabi savollar keng tarqalgan. Tarixiy geografiyaning boshlanishi faqat tarixiy yozuvlar mavjud bo'lgan davr bilan cheklanmasligi kerak. Bunday ajratishlarning noto'g'riligini inkor etishning sabablari, boshqa barcha ajratishlarga nisbatan bir xil kuchga ega.

Agar fizikal geografiya faqat geologiya, klimatologiya, ekologiya va shu kabi tizimli tadqiqotlarning yig'indisidan ko'ra ko'proq bo'lsa, unda fizikal tarixiy geografiya ham mavjuddir. Bunday geografiya ko'pincha tasodifiy ravishda cheklangan kategoriyalarda o'rganilgan dalillardan foydalanadi.

Tarixiy geografiyaning asosiy predmeti – bu insoniyatning o'tmishdagi yashash muhitini va faoliyatini fazoviy (hududiy) kontekstda o'rganishdir. Bu predmet doirasida inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, hududiy-iqtisodiy tizimlarning shakllanishi, aholi joylashuvi, transport yo'llari, shahar va qishloqlarning rivojlanish bosqichlari, harbiy yurishlar va savdo yo'llari kabi masalalar o'rganiladi. Misol uchun, tarixiy geografiya

qadimgi Sug'd davlatining geografik joylashuvi, iqlimi, resurslaridan foydalanish shakllari hamda uning boshqa hududlar bilan aloqasi qanday bo'lganini aniqlashga xizmat qiladi.

Boshqacha aytganda, tarixiy geografiyaning predmeti – bu o'tmishda mavjud bo'lgan tabiiy, ijtimoiy va iqtisodiy muhitni, ularning fazoviy shakllanishini va inson faoliyatiga bo'lgan ta'sirini o'rganishdir.

Tarixiy geografiya o'zining ilmiy izlanishlarida ko'p tarmoqli va kompleks metodlarga asoslanadi. Bu metodlar fanning tarixiylik, hududiylik va tizimlilik tamoyillariga tayanadi. Tarixiy geografiyaning metodologiyasi tarix fanining manbashunoslik yondashuvlari bilan geografiya fanining kartografik va statistik usullarini uyg'unlashtiradi.

Eng avvalo, tarixiy-tahliliy metod asosida yozma manbalar, qadimiy solnomalar, arxiv hujjatlari, epigrafik yozuvlar va tarixiy adabiyotlar o'rganilib, o'tmishda yuz bergan voqealar va ularning fazoviy joylashuvi aniqlanadi. Bu usul tarixiy joy nomlari, qadimiy shaharlar va voqealarning geografik aniqligini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Kartografik metod tarixiy ma'lumotlarni fazoda aks ettirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Turli davrlarga oid tarixiy xaritalar tuzish orqali harbiy yurishlar, savdo yo'llari, etnik migratsiyalar, siyosiy chegaralar va iqtisodiy aloqalarning hududiy dinamikasi aniq tasvirlanadi.

Statistik metod yordamida aholi soni, xo'jalik tarmoqlari, joylashuvning o'zgarishiga oid raqamli ma'lumotlar tahlil qilinadi. Bu metod, ayniqsa, yangi tarix va zamonaviy davrlarda hududiy o'zgarishlarni tushunishda keng qo'llaniladi.

Kompleks metod esa tarixiy geografiyani boshqa fanlar – arxeologiya, etnologiya, demografiya, iqtisodiy geografiya bilan integratsiyalashgan holda olib borishga xizmat qiladi. Bu metod orqali har bir tarixiy davrning umumiy ilmiy tasviri yaratiladi.

Zamonaviy tarixiy geografiya, shuningdek, **GIS texnologiyalariga** asoslanadi. Geoinformatsion tizimlar (GIS) yordamida qadimgi joylashuvlar raqamli xaritalarda qayta tiklanadi, arxeologik topilmalar joylashtiriladi, tarixiy landshaftlar modellashtiriladi. Bu esa tarixiy ma'lumotlarning aniq va interaktiv shaklda tasvirlanishiga imkon beradi.

Umuman olganda, tarixiy geografiyaning metodlari — klassik tarixiy manbalarni chuqur tahlil qilishdan tortib, zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan to'ldirilgan kompleks tahlil usullari majmuidir. Bu metodlar o'zaro uyg'unlikda qo'llanilganda, tarixiy-geografik jarayonlarni mukammal anglashga imkon yaratadi.

Tarixiy geografiya o'tmishdagi inson jamiyati va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni, ularning makon va zamon doirasidagi o'zgarishlarini o'rganadi. Bu fan tarixiy jarayonlarni joy va fazo bilan bog'liq holda tahlil qilish orqali, tarixni chuqurroq va kengroq tushunish imkonini beradi. Shu bois, tarixiy geografiyaning oldida bir qancha muhim ilmiy-amaliy vazifalar turadi.

Avvalo, tarixiy geografiyaning asosiy vazifalaridan biri — o'tmishdagi geografik muhitni tiklashdir. Qadimgi iqlim sharoiti, relyef, daryo va ko'llar tarmog'i, o'rmonzorlar va yaylovlar kabi tabiiy resurslar tahlil qilinib, ular asosida tarixiy joylashuv va yashash sharoitlari tiklanadi. Bu esa insoniyatning qadimiy hayot tarzi va xo'jalik faoliyatini aniq tasavvur qilish imkonini beradi.

Ikkinchi muhim vazifa — tarixiy voqealar bilan geografik omillar o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berishdir. Tarixda ro'y bergan ko'plab muhim hodisalar (masalan, urushlar, xalq qo'zg'olonlari, migratsiyalar) ularning geografik joylashuvi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Tog'li hududlar tabiiy qal'a bo'lib xizmat qilgan, daryo vodiylari esa sug'orish, savdo va aholi joylashuvi uchun eng qulay joylar hisoblangan. Shu jihatdan geografik omillar tarixiy voqealarning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Yana bir muhim yo'nalish — hududiy taraqqiyotning tarixiy ildizlarini aniqlashdan iborat. Tarixiy geografiya orqali zamonaviy shaharlar, qishloqlar, sug'orish inshootlari, karvon yo'llari va boshqa infrastrukturaviy obyektlarning qadimiy asoslarga ega ekanligi aniqlanadi. Bu orqali joylardagi sivilizatsiya taraqqiyoti bo'sqichlari izchil ochib beriladi.

Shuningdek, fan oldida aholi va xo'jalik tizimining tarixiy joylashuvini o'rganish vazifasi ham turadi. Tarixiy davrlarda qaysi hududlarda aholi zich yashagan, qanday turdagi xo'jalik faoliyatlari (dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, savdo) rivojlangan, savdo va karvon yo'llari qayerdan o'tgan – bularning barchasi tarixiy geografik tahlil doirasida chuqur o'rganiladi.

Nihoyat, tarixiy geografiyaning amaliy jihatdan muhim yo'nalishlaridan biri – tarixiy xaritalar tuzish hisoblanadi. Bu xaritalar ilmiy tadqiqotlar, darsliklar va ta'limiy vositalar uchun muhim manba vazifasini o'taydi. Ular orqali tarixiy tafakkur va makoniy tasavvur shakllanadi, o'quvchi yoki tadqiqotchi tarixiy voqealarni joy bilan bog'lab tushunishga o'rganadi.

Umuman olganda, tarixiy geografiyaning vazifalari nafaqat o'tmishni o'rganish, balki tarixni joy va makon nuqtayi nazaridan tahlil qilib, bugungi zamon va istiqbol uchun ilmiy asos yaratishga xizmat qiladi.

Tarixiy geografiya — bu insoniyat jamiyatining o'tmishda kechgan hayoti, siyosiy-iqtisodiy tizimlari va madaniy taraqqiyoti qanday geografik sharoitlarda yuz berganini o'rganadigan fan sohasidir. Bu fan tarix bilan geografiya fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, ular orasidagi uzviy aloqadorlikni ilmiy asosda tahlil qilishni maqsad qiladi. Tarixiy geografiya nafaqat o'tgan davrlar geografik tuzilishini o'rganadi, balki o'sha davr jamiyatlarining tabiiy muhit bilan bo'lgan munosabatini ham tahlil qiladi. Ushbu fan orqali qadimgi sivilizatsiyalar, davlatlar, elatlar va ularning joylashuvi, harakati, hududiy

ta'sir doirasi, savdo va madaniy aloqalari, hamda tabiiy resurslardan foydalanganlik darajasi o'rganiladi.

Tarixiy geografiyaning eng muhim vazifalaridan biri qadimgi geografik sharoitlarni tiklash hisoblanadi. Bu degani, tarixiy davrlarda qanday iqlim sharoiti mavjud bo'lgan, daryo va ko'llar qanday joylashgan, o'rmonzorlar, cho'llar va yaylovlar qanday ko'rinishda bo'lgan — ana shularni aniqlashga harakat qilinadi. Masalan, qadimgi Xorazm vohasining miloddan avvalgi davrlardagi tabiiy landshaftini aniqlash orqali u yerda qaysi turdagi xo'jalik turlari rivojlanganini tushunish mumkin bo'ladi. Shuningdek, bu fan tarixiy jarayonlarga geografik omillar qanday ta'sir ko'rsatganini ham ko'rsatib beradi.

Yana bir muhim yo'nalish — tarixiy etnoslar va davlatlarning geografik joylashuvini aniqlashdir. Qadimgi xalqlarning qayerda yashagani, ular qanday hududlarga ko'chib o'tganlari, ularning migratsiya yo'nalishlari, hududiy kengayishi yoki qisqarishi, davlat chegaralarining o'zgarishi kabi masalalar tarixiy geografiya orqali tadqiq qilinadi. Masalan, Qang' davlati yoki Ko'kturk xoqonligi kabi tarixiy tuzilmalar qaysi tabiiy-geografik makonlarda rivoj topgani, bu hududlar ularning siyosiy qudrati va ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlariga qanday ta'sir ko'rsatgani o'rganiladi.

Tarixiy geografiya, shuningdek, toponimika ya'ni joy nomlari bilan ham bevosita bog'liqdir. Tarixiy joy nomlarini o'rganish orqali qadimgi xalqlarning madaniyati, tili, ko'chish jarayonlari va qadimgi aholi manzillarini aniqlash mumkin bo'ladi. Toponimlar — o'tmishdan bugungi kunga kelib qolgan eng qadimiy "guvohlar" bo'lib, ular orqali o'sha hududda yashagan etnoslar izini topish mumkin. Masalan, Zarafshon vodiysida saqlanib qolgan ba'zi toponimlar eroniy tilga oid bo'lib, bu yerdagi qadimgi aholi madaniyati haqida muhim ma'lumot beradi.

Shuningdek, tarixiy geografiya yozma manbalar va tarixiy xaritalar bilan ishlash orqali o'z bilim sohasini boyitadi. Qadimgi solnomalar, geografik tavsiflar, diniy matnlar va arxeologik topilmalar tarixiy geografiyaning asosiy manbalaridan biridir. Tarixiy xaritalar esa, bu davrlarda davlatlar va aholi punktlari qanday joylashganini aniqlashda katta ahamiyatga ega. Masalan, Al-Istaxriy yoki Ibn Havqal kabi o'rta asr musulmon geograflarining xaritalari orqali Islom davrining ilk bosqichidagi siyosiy-hududiy holatni o'rganish mumkin.

Foydanilgan adabiyotlar.

1. Абдушукурова, И. К. (2018). Роль и место семьи в формировании патриотизма и гражданской позиции у молодежи. Вопросы науки и образования, (8 (20)), 184-185.

2. Абдушукурова, И. К., & Самадов, Б. К. (2016). О мерах по борьбе против торговли людьми. Научный журнал, (6 (7)), 140-141.
3. Абдушукурова, И. К. (2017). Воспитание студентов в аспекте молодежной политики. Достижения науки и образования, (6 (19)), 77-78.
4. Абдушукурова, И. К., & Самадов, Б. К. (2021). Преемственность поколений и воспитание молодёжи. Вестник науки и образования, (10-3 (113)), 83-85.
5. Абдушукурова, И. (2022). НОВЫЕ ТРЕНДЫ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ. Academic research in educational sciences, 3(5), 1235-1247.
6. Самадов, Б. К., & Абдушукурова, И. К. (2021). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ТРИЗ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ. Проблемы науки, (6 (65)), 85-87.
7. Абдушукурова, И. К. (2020). Противодействие торговле женщинами и методы профилактики. Вестник науки и образования, (10-3 (88)), 39-42.
8. Абдушукурова, И. К. (2017). Применение инновационных технологий в преподавании социологии. Проблемы педагогики, (6 (29)), 12-13.
9. Абдушукурова, И. К., & Темирова, Н. Э. (2014). Борьба против торговли людьми в Узбекистане. Молодой ученый, (4), 466-468.
10. Dilshod, A., Abdumatov, A., & Ismoil, R. (2025). FORMATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL GEOGRAPHY GULISTAN STATE UNIVERSITY. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 47-53.
11. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). YOZUV ISLOHOTI VA DINIY MEROSGA MUNOSABAT: INGLIZ OLIMLARINING YONDASHUVI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 28-41.
12. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). INGLIZ MANBALARIDA 1927–1938 YILLARDA O'ZBEKISTON MADANIY MANZARALARI: REPORTAJLAR, JURNALLAR VA ARXIV HUIJATLARI TAHLILI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 11-27.
13. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). XX ASRNING 20-30 YILLARIDA INGLIZ MANBALARIDA O'ZBEKISTON MADANIYATING ASOSIY YO'NALISHLARI VA MUOMMALARI DAVR TARIXSHUNOSLIGIDA. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 90-101.
14. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). XX ASRNING 20-30 YILLARIDA INGLIZ MANBALARIDA O'ZBEKISTON MADANIYATING ASOSIY YO'NALISHLARI VA MUOMMALARI DAVR TARIXSHUNOSLIGIDA. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 90-101.

15. Ismoil, R., Dilshod, A., & Zilola, A. (2025). O ‘ZBEKISTON TASHQI SIYOSATIDA TINCHLIKPARVARLIK TAMOIYLLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI. TA’LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 203-214.
16. Zilola, A., Ismoil, R., & Dilshod, A. (2025). MISRDAGI SUV OSTI ARXELOGIYASI TADQIQOTLARIDAN. TA’LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 192-202.
17. Vildanovich, G. S., & Davron o‘g‘li, A. D. (2025). MARKAZIY OSIYO XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA (1992–2009): MINTAQAVIY TIZIM OSTINING SHAKLLANISHI VA EVOLYUTSIYASI. YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI, 1(2), 338-341.
18. Abdumatov, A., & Aliboyev, D. (2024). SOME CONSIDERATIONS FROM THE HISTORY OF DEFENSE FACILITIES OF CENTRAL ASIA. Ilm-fan va ta'lim, 2(4), 19.
19. Davron o‘g‘li, A. D. (2025). INSON, ONG VA BORLIQ: FALSAFIY YONDASHUV. YANGI O ‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(5), 462-467.